

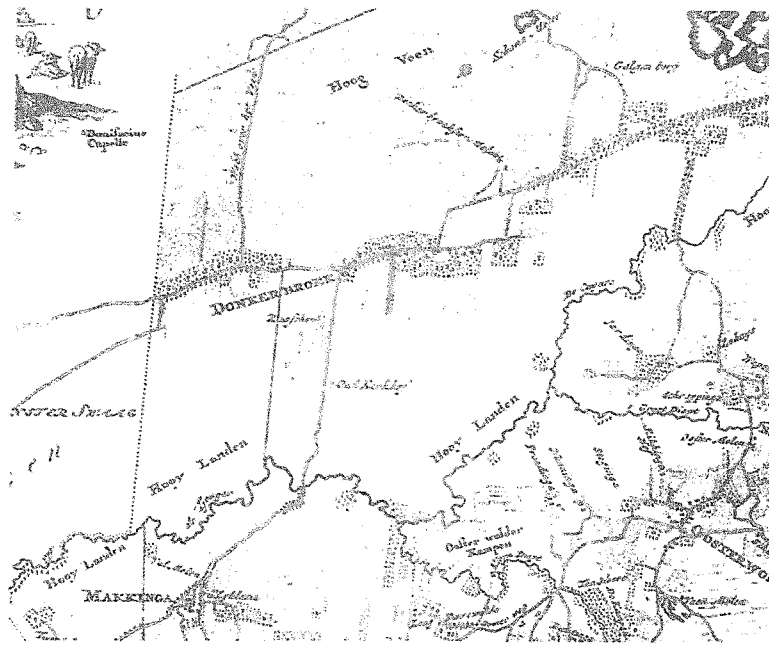
ok grafelike
 odde et Sticht
 heurde doe bi'
 enwoordige
 anthe en de stad
 ng de bisschop
 nde streken in
 le zodoende an
 daor te ontgin-
 jwen. Dit tegen
 ing, de 'tijns'.

e geschikt
 t zompige laand
 o riegelmaitige
 er sloden greven
 e en De Kuunder
 or op uut kwam.
 vels die zo ont-
 ef mit bouw-
 heideveld.

genoeg was, zo
 'r ok een eigen
 betekende dat
 kommen mos
 md wodden
 aeken zoas et
 oen, trouwen en
 echte en waj' niet
 wiek of Diever,

rijckheit Friesland, z.

llende studies
 maemelik op J.
 1.25 jaar *Arges ogysk*

Op de kaarte in de atlas van Schotanus wodt et
 oolde karkhof an de Balkweg angeven.

de beide moederperochies waar Stellingwarf
 oorspronkelijk onder heurde.

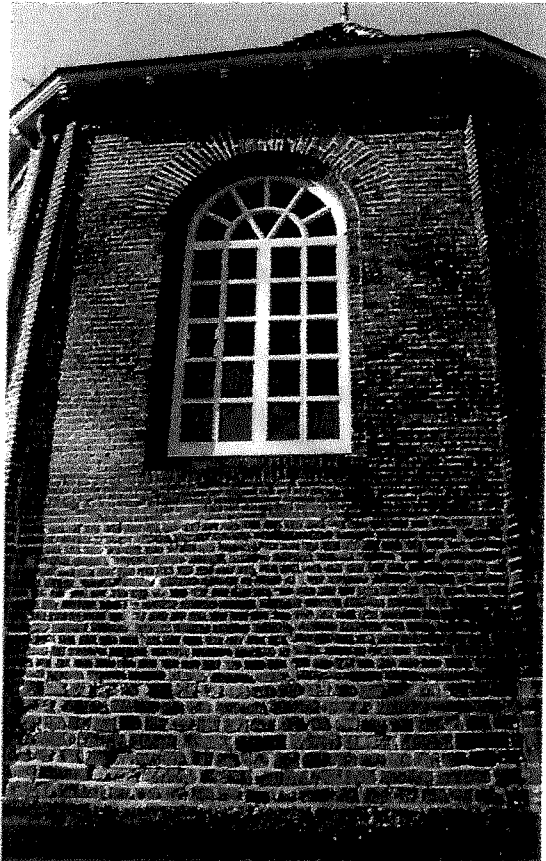
In mien onderzook naor de godsdienstge-
 schiedenis van Stellingwarf perbeer ik wat
 dudelihied te kriegen in et godsdienstige
 leven hier in de Middelieuwen. Zo gao ik nao
 hoe de perochievorming verlopen is en ok
 waar de ooldste karken staon hebben. Et is
 opmarkelik dat die soms van plak veraanderd
 binnen. Uut onderzook het naemelik blieken
 daon dat hiel wat van die oolde ontginnings-
 dörpen, en ok goenend van die in Stelling-
 warf, in de loop van de tied opscheuven
 binnen. De eerste ni'jkommers moe'n heur
 daelezet hebben dichtebij' de revierties, mar
 deur de ontwaetering dreugde de veenlaoge

staorigan uut en begon te
 eroderen, d.w.z. te ver-
 weren en vot te slieten.
 Daordeur kwam et grond-
 waeter gaondeweg zo
 hoge te staon dat de boe-
 ren verhuizen mossen naor
 een plakken hogerop in
 heur kavel waar as ze gien
 last van nattighied hadden.
 Zo wodde de oorspronke-
 like bewoningsasse in de
 loop van de tied verlaaten
 en ontston d'r een ni'jen
 iene wat hogerop. Op 't
 laest wodde dan ok de pe-
 rochiekarke verplaetst en
 wodde d'r een ni'j karkhof
 omhenne anlegd. Et oolde
 karkhof bleef dan nog wel
 een schoft in gebruik, mar
 raekte mittertied in verval
 en bleef as een oold en

verlaaten plak achter in et laandschop.

Hoevule van zokke oolde plakkies as d'r krek
 in Stellingwarf binnen, is niet bekend. Op
 de grietenij'kaorten in de atlas van Schota-
 nus wo'n in de beide Stellingwarven twieje
 angeven: Donkerbroek en Sunnege. Eekhoff
 geft daornaost ok die van Peperge an. Et is
 wel wisse dat d'r vule meer van zokke plakkies
 binnen of west hebben, bi'jglieks in Blesdieke
 en Noordwoolde, mar d'r bin ok anwiezings
 veur oolde karkesteden in Berkoop, Makkin-
 ge en Oosterwoolde.³ Omdat ik hiel beni'jd
 was of die oolde plakkies nog wat bruukbere
 infermaosie opleveren konnen veur mien on-
 derzook, heb ik goenend daarvan wat naoder
 bekenen, o.e. die in Donkerbroek.

³ Et gaot hier niet om de karkhoffen in de dörpen, waar nao de Middelieuwen de karke ofbreuken is. In Blesdieke is de oolde karkeheuvel in et naojaar van 2010 weer wat zichtber maekt in et laandschop. Veur Noordwoolde zie: W.P.M. Mulder en J. Molema, 'Het oude kerkhof van Noordwoolde (Fr.)', in *Paleo-Aktueel* 4 (1993), 137-139; veur Berkoop en Makkinge: Kerst Huisman, 'Op zoek naar vergeten kerkhoven', in de *Liwwadde Kraante* van 10 april 1990; veur Oosterwoolde: K.J. Grouwstra, *Historische aspecten van het dorpsgebied van Oosterwoolde 1*, Oosterwoolde 1990, 52.

Op disse foto van de kärke van Donkerbroek bin de drie soarten stiender goed te zien.

Donkerbroek

Schotanus en Eekhoff maeken beidend melding van een oold karkhof an de Balkweg, op een plak ongeveer halverwege de hervormde kärke en De Kuunder. Mar veur et onderzuuk is et van belang om eerst es te kieken naor de tegenwoordige kärke van Donkerbroek. Die is dan wel bouwd in 1714, mar aj' de muren van de zuud- en de noordgevel en ok van et koor-aende bekieken, dan kuj' zien dat die bestaon uut bakstiender van drie verschillende soarten en fermaoten. De stiender in de follementen

en in de eerste zeuven laogen boven et mi'j-veld bin et grootste en over et algemien helder rood van kleur. De lengte is 30-31 cm, de brette 15 cm en de dikte 8-8,5 cm. Op grond daarvan zoj' ze dateren kunnen zo roegweg tussen 1200 en 1400.⁴ De bakstiender in de veertien laogen daarboven binnen donkerder van kleur en ok een slag kleiner: 23-25 cm x 10-12 cm x 6 cm. Bakstiender van dit fermaot wo'n 'rooswinkels' nuumd en bin produceerd zo tussen 1450 en 1550.⁵ De donkerrooie stiender daarboven van et fermaot 19,5-21 cm x 9-9,5 cm x 4-4,5 cm moe'n van 1714 wezen, et bouwjaor van de tegenwoordige kärke. (De veurgevel is verni'jd in 1914 en kan hier buten beschouwing blieven).

Awwe dit zo overzien, dan kuwwe d'r aorig wis vanuutgaon dat de verschillende soarten bakstiender oorspronkelijk bruukt binnen veur de bouw van drie verschillende karken in drie verschillende perioden. Om kosten te bespe- ren bin de oolde stiender die vrij kwammen bi'j de sloop van de oolde kärke hieltieten weer opni'j bruukt. Zodoende hebben we in Donkerbroek te maeken mit primair, secundair en tertiair gebruik van bakstiender: goenend uut 1714, ooldere van om 1500 henne en hiel oolde uut de 13e - 14e ieuw. Awwe dan kieken naor de grieteni'jkaorte van 'Stellingwerf Oosteynde' in de Schotanusatlas, een kaorte die tekend is in 1685, dan zien we bi'j Donkerbroek een karkien angeven op et karkhof van now. Et is dudelik dat dit et karkien wezen moet dat om 1500 henne bouwd is en dat in 1714 vervongen is deur et tegenwoordige gebouw.

Mar now et oolde karkhof an de Balkweg. Oosterwijk het et d'r in zien opstel over Donkerbroek over dat et bi'j de ruilverkavelingswark-

zigheden in d ok dat d'r wel z tieden een kark uut Oosterwoo dat plak woonc en aander an in D'r lag een oold Balkweg an, op bossien is en w of naor et laanc van et pad lopt karkhof henne. mit een draglin is bruukt veur d weg, die daarve De Friese Koerier geven an die gr men van et graf et karkhof, waor wat schedels op opruimd en is c van overbleven liekewel is et on archeoloog H.J. op datzelve plak schreven het in juni 1927. Et ter deursnee van zc mit wat strewell henne. Op et ho den, zol dan de ' trof daar krek or an mit brokken vreug him of wa aende buten et wus d'r gien ant

As et oolde kark ruumd was, zol c wodden kunner Popping daar ar derstelling is dat maot west hebb de Donkerbroek

⁴ J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560 (diss. R.U. Utrecht), Assen 1961, 77-99. Draaisma en De Jong hoien et op de laete 13e en / of 14e ieuw. A.M. Draaisma en H. de Jong, Kerk Donkerbroek (Onderzoek Argeologysk Wurkferbân Fryske Akademy) 2008.

⁵ R. Stenvert en G. van Tussenbroek, Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen, Utrecht 2007, 92. Zie ok de verklaorende woordelieste op de webstee van de Stifting Âlde Fryske Tsjerken.

⁶ T.H. Oosterwijk, No

⁷ 'Graven uit voor-ch

⁸ Zie noot 4.

oven et mi'j-
gemien hel-
30-31 cm, de
n. Op grond
zo roegweg
ander in de
en donkerder
23-25 cm x
dit fermaot
produceerd
kerrooie
ot 19,5-21 cm
1714 wezen,
ge karke. (De
an hier buten

de d'r aorig
nde soorten
t binnen veur
arken in drie
en te bespe-
kwammen
nieltieten
bben we in
air, secundair
er: goenend
enne en hiel
ve dan kieken
ngwerf
een kaorte
bi'j Don-
et karkhof
arkien wezen
is en dat in
voordige

alkweg. Oos-
r Donker-
elingswark-

. Draaisma en
k Argeologysk

wen, Utrecht

zigheden in de jaoren vuuftig opruumd is en
ok dat d'r wel zegd wodt dat daor in vroegere
tieden een karke staon het.⁶ Fokke Heida
uut Oosterwoolde, die in die tied tegenover
dat plak woonde, wus mi'j daor nog et ien
en aander an interessaants over te vertellen.
D'r lag een oolde karkeheuvel stief tegen de
Balkweg an, op de hoogte waar now een
bossien is en waar as et pad lopt van de weg
of naor et laandgoed Ontwijk. Et eerste stok
van et pad lopt om zomar te zeggen over et
karkhof henne. Begin meie 1955 is et karkhof
mit een dragline ofgreuven en et witte zaand
is bruukt veur de bestrating van de Balk-
weg, die daorveur nog een zaandreed was.
De *Friese Koerier* het doe nog ommedaenken
geven an die greveri'je en een foto opneu-
men van et grafheuveltien.⁷ Neffens Heida is
et karkhof, waar hi'j in zien jeugd nog wel es
wat schedels opgreuven hadde, doe schone
opruumd en is d'r sund doe gien spoor meer
van overbleven of van te vienen. Belangriek
liekewel is et onderzuuk dat de Stellingwarver
archeoloog H.J. Popping in de jaoren twintig
op datzelde plak daon het en waar hi'j over
schreven het in de *Ooststellingwerver* van 24
juni 1927. Et terrein was zowat rond, had een
deursnee van zoe'n 50 meter, was begruud
mit wat strewelling en d'r leup een gracht om-
henne. Op et hoogste plak, zowat in de mid-
den, zol dan de 'kapel' staon hebben. Popping
trof daor krek onder et mi'jveld een liemlaoge
an mit brokken van rooie bakstiender. Hi'j
vreug him of waaromme as die hieren en zoe'n
aende buten et dörp staon hadde, mar hi'j
wus d'r gien antwoord op te geven.

As et oolde karkhof niet zo drastisch op-
ruumd was, zol d'r nog hiel makkelijk es keken
wodden kunnen hokke rooie bakstiender
Popping daor antroffen het. Mar mien veron-
derstelling is dat die van etzelde soorte en fer-
maot west hebben as de ooldste stiender an
de Donkerbroekemer karke. Zo kom ik tot de

stelling dat om 1200 henne Donkerbroek een
zelsstanige perochie wodden is en dat d'r doe
op de bewoningsasse en an de Balkweg van
vandaege-de-dag (de oolde verbieningsweg
mit Drenthe) op een netuurlike zaandkop
een karkhof anlegd is en een karke bouwd. Et
aldereerste gebouwgien zol van hooit west
hebben kund. Liekewel is daornao op dat
plak een karkien bouwd van bakstiender van
et doe gangbere fermaot. Te oordielen an de
stiender die beweerd binnen in de muren
van de tegenwoordige karke zol dat west
hebben kund zo tussen 1200 en 1400.⁸ Hoe
as et karkien d'r veerder uutzien het en in
welke stiel as et bouwd was, is niet meer naor
te gaon omdat d'r sund 1955 gien archeologi-
sche sporen meer overbleven binnen. Om ien
of aandere reden (vernattig, mar uutputting
van de grond zol ok kunnen) bin de boerehu-
zen van de oolde bewoningsasse opscheuven
naor et noorden. Karke en karkhof bleven nog
een schoft op et oolde plak, mar om 1500
henne wodde besleuten om die ok te verplaet-
sen naor een plak dat geunstiger lag veur de
perochianen. De omstanigheden leuten toe
dat dat kon in de bestaonde karkekavel. Zo
wodde d'r een ni'je karke bouwd en een ni'j
karkhof anlegd an et aende van de Balkweg.
Naor de mode van die tied zal dat een karkien
west hebben in gothische stiel: mit steun-
beren en spitsboograemen. Omdat bakstien
duur was, bin de stiender van de oolde karke
zovule meugelik opni'j bruukt. Mar omdat de
ni'je karke een slag groter was as de oolde,
mossen d'r ok ni'je stiender antuugd wodden:
rooswinkels, een slaggien kleiner as de oolde
bakstiender. Dat twiede stienen karkien was
begin achttiende ieuw ok weer an verni'jing
toe en zo wodde in 1714 veur de dadde (of
misschien wel vierde) keer tot ni'jbouw over-
gaon. Mar al weer, om kosten te besperen,
wodden de stiender van de veurige karke(n)
zovule meugelik opni'j bruukt. De grootste
bakstiender kwammen in de follementen en

⁶ T.H. Oosterwijk, Notities uit de *Geschiedenis van de Ooststellingwerfse dorpen*, Oosterwoolde 1986, 117.

⁷ 'Graven uit voor-christelijke tijd. Kerkhof aan Balkweg wordt afgegraven'. In *Friese Koerier* 6 mei 1955.

⁸ Zie noot 4.

Inkiekie peer net

Vlakbi'j de Balkweg lag vroeger et oolde karkhof.

in de onderste laogen, de rooswinkels in de laogen daorboven en veerder wodde bouwd mit ni'je stiender. Een hiel stok bouwhistorie is zo an de karkemuren of te lezen. Bi'j et opni'j bruken van oold bouwmateriaol gong et trouwens niet allienig om de bakstiender, mar ok liekegoed om de vloertegels en et hooltwark in de kapkonstruktie en an et gewelf, zo het uut onderzoek bi'j de resteraosie van de karke in 2007-2008 blieken daon.⁹ Vaeks wodt et ien en aander wat over de bouwhistorie van de verschillende karkegebouwen beweerd is, nog es bevestigd deur de oolderdom van de beide luudklokken die in et klokhuis hangen. De ooldste is van ongeveer 1300 en de jongste van 1502.¹⁰

Uut dit historische en archeologische onder-

zoek naor et oolde karkhof en de karke van Donkerbroek zoj' veurzichtigies opmaeken kunnen dat hier een bepaold petroon an et locht komt. Een petroon of medel dat te bruken is as utgangspunt veur veerder onderzoek naor et verloop van de karkelike bouwhistorie op ere plakken in Stellingwarf.

⁹ G. Freriks en D. Poortinga, *Laurenstsjerke. Geschiedenis en Restauratie*, Donkerbroek 2008, 12-13.

¹⁰ Stenvert e.a., *Monumenten*, 112; Freriks en Poortinga, *Laurenstsjerke*, 4.

A I bin ze c
now en c
beschrie
zien laot
leden, in heur e
gebied, hoe et
weren. Zokke tr
om toch wat ee
identiteit zoas c
geval: zoas die
leup d'r lessenc
ommezakeri'je
dit geval de kra
ik een aorig bee
gaf van een bes
reize van 't Ven
Oosterwoolde,
Appelsche en d
an. Et was een r
Zeuwenwoolde
die daor een hie
Dat was Hebeli
geboren, stude
domenee in Pei
poze in Zuud-A
reizen. Et boek c
het de naeme V
door sommige g
deel 2. Amsterda
te zien en het d
books?hl=nl&id
Potter schrift hc
en Hoornsterzw
geweldig zwaor
krek veur de zw
barge van Donk
et nog mar een
woolde is, blijft h
kerbroek, om ne